

ŽRTVENIK IZ SELA PČINJE, POSVEĆEN KAPITOLSKOM TROJSTVU

BORKA DRAGOJEVIĆ JOSIFOVSKA

Filosofski fakultet, Skopje

Spomenik o kom je reč u ovom članku potiče s lokaliteta »Gradište«, koji se nalazi južno od Kumanova, na levoj obali reke Pčinje, oko 1,5 km severno od istoimenog sela.¹ Uslovi pod kojim je pronađen, kao i tačno vreme, nisu poznati. U Skopje, u Arheološki muzej, gde se sad nalazi, prenešen je meseca oktobra 1950. godine.

U pitanju je jedna votivna ara uobičajena oblika, od krečnjaka, odbijena gore na celoj površini i mestimice oštećena na prednjoj strani (83 × 37 × 32 cm).

Natpis je sačuvan. On glasi:

*I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Iunoni reg(inae) | Minervae | P. Ael(ius) Balli⁵sta
eque(s) Rom(anus) | a milit(iis) pro se su(i)sq(bue) v(otum) s(olvit).*

Duboko urezana slova s malo naglašenim serifima i senčenjem, visoka između 4 i 5,5 cm, izuzev konsonant G u 2. redu, koji je manjeg modula (3 cm). Znak za razdvajanje trougaonog oblika, tamo gde se moglo ustanoviti, nalazi se na pravom mestu.

Ligature: 2 NI. 4 LI. 5 QVE, ROM. 6 AM, IL, IT, RO. 7 QVE.

Natpis je vojnički. Značajan je tim više što potiče iz jedne pogranične oblasti između provincijâ Gornje Mezije i Makedonije, kao i sa jednog lokaliteta, koji predstavlja jedan od značajnijih utvrđenih punktova te oblasti.² Kratak je, no dosta sadržajan, ali ipak ne toliko da bismo u dovoljnoj meri bili obavesteni o ličnosti dedikanta i o svim podrobnostima njegove vojničke karijere.³ Žrtvenici sa posvetom Kapitolskoj trijadi, kako je poznato, bili su masovno izdizani širom Carstva u znak lojalnosti prema vladajućim carevima, ovaj, međutim, iako to nije izričito saopšteno u natpisu, bio je podignut i u znak blagodarnosti. Dedikant spomenika *P. Aelius Ballista*, naime, bio je, svakako, romanizovani domorodac, pa prema tome nije mogao da po rođenju bude *equus Romanus* i nije mogao pripadati u *militia equestris*, nego je te privilegije dobio, najverovatnije zbog svojih vojničkih zasluga, zahvaljujući carskoj milosti.⁴ Titula *a militiis*, koja stoji namesto *omnibus equestribus militiis functus* i slično, ukazuje na to da je *P. Aelius Ballista* u vreme podizanja natpisa bio prošao kroz sva tri stepena svoje viteške karijere (*praefectus cohortis*, *tribunus legionis*, *praefectus alae*), što znači da je pred njim stajala sjajna i unosna karijera jednog civilnog funkcionera u oblasti administrativnog i ekonomsko-finansijskog života Car-

stva.⁵ Istovremeno ona pruža mogućnost okvirnog datovanja natpisa, jer se prema Domaševskom u ovako skraćenom obliku javlja počev od Septimija Severa a isčezava pod Galijenom, sredinom III veka.⁶ Preciznije datovanje, međutim, u kraj II, ili prve decenije III veka, može da se predloži na osnovu paleografskih karakteristika natpisa: oblika nekih slova i brojnih, dosta komplikovanih ligatura,⁷ kakve se javljaju na nekoliko spomenika iz Kumanovske Oblasti i s teritorije kolonije *Scupi*, koji pripadaju tom periodu.⁸

¹ U pitanju je uzvišenje s triju strana uokvireno rekam Pčinjom. Kao »utvrđeno slovensko i vizantijsko naselje« lokalitet je evidentiran još 1954. godine (v. M. Grbić, Arheološki naogališta vo Makedonija, *Glasnik na Muzejsko-konzervatorskoto društvo na NR Makedonija*, 1 (Skopje, 1954) str. 124. V. Takoder I. Mikulčić, *TIR* K 34, s. v. Pčinja, lok. »Gradište«, refuge — basse antiquité). U samom selu i njegovoj užoj okolini registrirano je još nekoliko manje ili više značajnih lokaliteta, na pr.: »Crkvište« — bogata naseobina iz II i III veka, »Manastirče« — mala naseobina sa nekropolom iz kasnoantičkog perioda, »Sv. Arhangel« — rimska nekropola iz II i III veka, i dr. (*TIR*, *ibidem*).

² Lokalitet je igrao osobito značajnu ulogu u vezi sa zaštitom deonice puta kojim su bili povezani *Scupi* i *Serdica*. Sa mnogo verovatnoće može se pretpostaviti da se na njemu veoma rano, možda već u I veku n. ere, nalazila u garnizonu nekoja od pomoćnih vojnih jedinica, možda baš *Cohors I Thracum*, čiji se jedan centurion spominje na još neobjavljenom nadgrobnom spomeniku iz sela Studene Bare, jugozapadno od Pčinje. T. Tomovski, čije mišljenje zaslužuje ozbiljnu pažnju, sa izvesnom rezervom pomišlja na to da se stanica *Anausaro*, koja figurira u Pajtingerovoj karti, nalazila baš kod tog sela, što mi se čini dosta verovatnim, ili kod sela Dobrešane (Prilog za rekonstrukcija na *Tabula Peutingeriana* na delnicata *Scupi* — *Stobi*, *Živa antika* XI, 1961, str. 121 sq.).

³ Ostaje nepoznato, na pr., u kojim je vojnim jedinicama služio, koji je čin imao pre nego što je postao eques Romanus, i dr.

⁴ Prema prenomenu i gentilu, a imajući u vidu vreme kad je natpis mogao da bude podignut, može se pretpostaviti da je njegov otac stekao civitet stupajući u redove rimske vojske za vreme cara Hadrijana, dok je on mogao biti regrutovan za vlade Marka Aurelija, možda baš 177. godine, kad je ovaj ponovo bio krenuo u pohod protiv Markomana i Kvada. Carsko gentile *Aelius* posveđeno je na još jednom natpisu iz Kumanovske oblasti (V. Sokolovska, *Zbornik na Arheološkiot muzej Skopje*, 4—5, 1961 do

1966, str. 102, br. 2, sl. 5), a na teritoriji kolonije *Scupi* javlja se češće (v. B. Dragojević-Josifovska, *Živa antika*, XXIV, 1974, str. 245 sq.). Dedikantov kognomen — *Ballista* — spada u retke kognomene (cf. I. Kajanto, *The latin cognomina*, Helsinki, 1965, 90 i 341). Na natpisima Gornje Mezije posveđoen je za prvi put ovde (cf. A. Mócsy, Vorarbeiten zu einem *Onomasticon* von *Moesia Superior*, *Godišnjak Centra Balkanološkog instituta*, 6, 1970, p. 139—180). Tako se zvao i jedan pretorijanski prefekt pod carevima Valerijanom i Makrijanom (cf. PLRE p. 146).

⁵ Cf. R. Cagnat, Daresberg—*Saglio Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, II, s. v. *Equites*, str. 780. Vidi takoder A. Stein, *Der römische Ritterstand*, München, 1927, osobito poglavlje III, a za *Militia equestris*: R. Cagnat, kao gore, T. III-2, str. 1892 sq., i A. v. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, 1967, str. 122 sqq.

⁶ Op. cit. str. 131. Titulatura *a militiis* često se javlja na natpisima (v. Th. Mommsen, *Römische Staatsrecht*, III), str. 543, pr. 3. Docije je dobila čisto počasni karakter.

⁷ Cf. P. Petrović, *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1975, str. 87 i 105.

⁸ Na pr.: Žrtvenici iz 211. godine, posvećeni Mitri, na kojima se spominju ilirske carinske stanice *Lamud*... i *Vizianum* (N. Vulić, *Spomenik LXXV*, 1933, str. 47 sq.). Treba upozoriti na to da samo jedan od njih potiče iz sela Lopate, zapadno od Kumanova, a ne obadva, a jedan je nađen jugoistočno od Kumanova, u selu Dobrošane ili, možda, Klečovec, koja Lj. Zotović pogrešno smatra jednim lokalitetom i to u oblasti sela Lopate (v. njen *Mitrazam na tlu Jugoslavije*, Beograd, 1973, str. 33 sq., br. 43 c.); žrtvenik iz 216. godine sa posvetom Dolihenu, također iz s. Lopate (*Spomenik XCVIII*, 1941—8, br. 214), gde su ranije ustanovljeni ostaci jednog Mitreja (cf. *TIR* K 34 str. 80, s primedbom da se za spomenike: 98, br. 215 i 216 ne može sa sigurnošću reći odakle su); žrtvenik iz 200. godine sa posvetom Kapitolskom trojstvu i ostalim bogovima, nađen u s. Blace, jugoistočno od Skopja (*Spomenik LXXI*, br. 550).

I O M
I N N O N R I Q
M I N T R V A I
P A R I B A I L
I A I O R O M
M I P P O S T S
I S O V S

UN AUTEL DÉDIÉ À LA TRIADE CAPITOLINE, PROVENANT DU VILLAGE
DE PČINJA, AU SUD DE KUMANOVO

Résumé

Le monument qu'on publie dans cet article provient de la localité «Gradište», qui s'élève à 1,5 km au Nord du village de Pčinja, au Sud de Kumanovo. Il a été transporté au Musée archéologique en 1950, mais quand précisément, et sous quelles conditions, ce n'est pas connu. Il s'agit d'un autel en calcaire (83 × 37 × 32 cm) portant une inscription latine, dédiée à la Triade Capitoline par *eques Romanus a militiis, P. Aelius Ballista*.

P. Aetius Ballista, dont le père avait obtenu le droit de cité probablement en entrant dans l'armée pendant le règne de l'empereur Hadrien, ne pouvait pas être *eques Romanus* par sa naissance, mais seulement par faveur impériale. Le titre *omnibus equestribus militiis functus*, ou par abréviation *a militiis*, fut accordé à ceux des *equites Romani* qui avaient exercé trois milices equestres pour parvenir ensuite aux procuratèles. Ce titre, tel qu'il figure dans notre inscription, donne la possibilité de datation approximative, car, d'après l'opinion de Domaszewski, il a été usité à partir de Septime Sévère jusqu' à la moitié du IIIe siècle. Cependant, sur la base des critères paléographiques (formes de certaines lettres, nombre et type des ligatures) on peut proposer une datation plus précise: la fin du IIe, ou, mieux encore, les premières décennies du IIIe siècle.